

ez a viszonylagos csoda
a jégeső mögött szívárvány
egy viaszosfehér virág
a kiszáradt körtefa ágán

végtelen út az öntudat
túllép magán rendezett kertje
napsütötte mezőbe fut
mi szükség már az értelemre

Zeke Gyula

BLACK ÚR A BRITISH MUSEUM MÖGÖTT

„Minekelőtte elutaztam Londonból, szükségem volt még egy bőröndre. Bementem a British Museum mögé egy boltba. Black úr szolgált ki, a tulajdonos, egy aggastyán, aki már túl lehetett a hetvenen. Drágállottam az árut, melyet kiválasztottam, hivatkoztam pénzünk kisebb vásárlóerejére. Erre megkérdezte, milyen nemzetiségű vagyok. Amikor megmondtam, ez az öregember nem törődve a vevővel, a boltjával, reszkető mutatóujját homloka mellé emelte, és minden bevezetés nélkül énekelni kezdett: Piros bort ittam az este... Ámulva nézték a segítők, én is. Black úr elmesélte, hogy Veszprémben született, azután a Balaton partján nőtt föl. Black úr már harminckét esztendeje élt angolok között. Black úr mégis boldog volt, mint egy gyermek, s azonnal okmányokkal igazolta, hogy magyar, a valódi neve sem az, ami a cégtáblán látható. Schwarcnak hívják.”

Kosztolányi 1927-es kis írása ezúttal nem az kíván lenni, aminek első hallásra föl-kínálja magát, nem asszimilációs példázat. Más okból hozom föl. Ama kevés zsidó tárgyú szövegek egyikének tartom, ahol sikerült a megszólalás. Szeretjük Black urat, avagy sem, most látjuk őt. Ha nem vagyunk túlságosan romlottak és renyhék, nem kételkedhetünk. Amit olvasunk, az igaz. A szavak itt elegendően erősek ahhoz, hogy önálló nyelvi helyzetet teremtsenek. Nem rajzanak szét egy töredezett nyelv kusza struktúráinak erőtereiben, kies teret szabnak elsődleges jelentéseik irracionális tartalmainak. A sorok közül – mint amúgy a Kosztolányi-textúrából rendszeren – a kultúra, a művelés nyugalma tempóz alamuszi agresszióval: van világ, mely nekünk kedves.

Maradt-e esély az ilyen megszólalásra? Elérhető-e számunkra ez a fajta Desiré-igazság? A föladat nehézsége nem elsődlegesen morális jellegű, nem valamiféle különleges felelősség kinyilvánított vállalásában vagy elhárításában áll. Ez meg- és át-éjtő látszat. Nem fogadhatom el tisztelt kortársaimnak e nem is mindig serényen működő reflexét. Nem látom be, hogy miként lehetne Auschwitzcal csupán a megmaradt zsidóság és a nem kevésbé megmaradt antiszemizmus kapcsán számot vetni, és mi módon maradhat ez el akkor, ha valaki a fákról, a nőkről vagy bármi egyéb kon-

vencionálisan magasztos vagy közönséges tárgyról értekeznek. Ez a számvetés akkor hiteles, ha a tónus, ha a modor, a beszédhelyzet strukturális szomorúsága.

A jelzett nehézség sokkal inkább magát a médiumot, a nyelvet érinti. Arról van szó, hogy a mai magyar társadalom nyelvében a zsidóságot és annak múltját körüljáró szókészlet és a tipikus nyelvi kisszerkezetek szinte elveszítették jelentésbeli autonómiájukat, alkalmatlanná váltak a kommunikációra. Tünetegyüttessé vedlettek át, történetileg mélyen gyökeredző vélekedések, kollektív beállítódások öntudatlan kifejezőeszközeivé, amelyeket irracionális tudattartalmak tartanak pórázon. Ha szólni akarok valamiről, mindenekelőtt meg kell neveznem. A mi esetünkben a beszélő úgyszólván az első szavával elárulja magát. Az amúgy azonos anyanyelvű magyarok egyik része antiszemitizmusról tud és nem másról, egy másik rész pedig ma is zsidókérdésről beszél. Az első ugye azt jelentené – amint ezt oly sokan leírták már –, hogy egyetlen kérdés van, az antiszemiták, az antiszemitizmus jelen- és mibenlétének kérdése. Aki ezenkívül valamiféle zsidókérdésről is tárgyal, az maga is antiszemita vagy olyan zsidó, aki elvi engedményt tett az antiszemitáknak, aminek az árát majd megszenvedi. Amint e táborban – számokkal dokumentálni nem tudom, de egy immár másfél évtizedes fokozott figyelmet ajánlok az állítás fedezetéül – korántsem csak zsidók vannak, úgy a zsidókérdést emlegetők sem per definitionem antiszemiták. De maradjunk még a nyelvénél! A szóhasználat tendenciózus dichotómiája csak a legnyilvánvalóbb tünet. A nyelv töredezettsége további fontos sajátosságokat rejt. Miután a megszólalás rendre tabuizált, a kollektív tudatalattiba szorult elemeket hoz felszínre, a valódi – többnyire a beszélő által szándéktalanul közölt – jelentést a megszólalás metakommunikációs közege, a gesztusok, a hanghordozás, a mimika továbbítják. A zsidó szó elhangzása például önmagában elegendő vezérszava lehet egy több oldalas esettanulmánynak, mely kimondója személyiségéről, vélekedéseiről, létmódjáról adna számot. Nem is hallottam szót – bár ez lehet már szakmai ártalom is – többféleképpen ejteni, mint ezt.

A mindennapi kommunikációt zsidó ügyekben ma is inkább a félszegség, a dadogás, a zavar jellemzi. A beszéd itt olyan szituáció, amely nem tud legitimitást méríteni az életből, miként más könnyebb-nehezebb dolgok esetében ez automatikus készségünk. Szenved a nyelv, mert romlott történelem és kompromittálódott vagy egyszerűen csak gyenge kultúra áll mögötte.

A beszédhelyzet esélytelenségének további eleme a nyelvi formák jelentéstartalmainak kényszeres történeti beágyazottsága. Ezek a jelentéstartalmak valahol a századforduló táján véglegesedtek, kollektív toposzokká váltak. Fekete lyukak a nyelvben, beszippantják az óvatlan, morálisan amúgy példás textust. Vajon mit és hová érnek Szabó Zoltán, Radnóti Miklós, Bibó István vagy éppen Pilinszky János sorai, ha purpárléba akadnak a zsidó asszimilációval, amely megalázó és sokszorosan túlteljesített imperativus emitt, irritáló befejezetlenség és másságérzékelés amott; mit, ha a zsidó összetartás vagy a zsidó pénzhétség fikciói olyan tényekként kezeltetnek, mint a napfelkelte és a költségvetési deficit?

Ezeket a rossz nyelvi erőtereket nem Auschwitz, de még csak nem is a bolsevizmus hozta létre, ez utóbbi csupán konzerválta őket, hanem – amint helyesen hangsúlyozzák nem eleget – a félsikeres kapitalista modernizáció. A sikeres fél maradéka ma sem szabadulhatnak e siker bűnétől, azt hiszem, ami a mai antiszemitizmus okai közül racionalizálható, az nagyrészt ide vezet vissza.

Semmivel sem könnyebb persze, de egyben – s ez talán meglepőbb állítás – nem

is sokkal nehezebb a helyzetünk, mint Kosztolányié volt. Élünk, úgy értem, életben hagytuk magunkat, miután ki így, ki úgy megtudtuk, hogy mi történt 1944-ben, holott a tapintat és az önbecsülés mást kívánt volna. Beszélünk és írunk, azaz van képünk nem elnémulni, sőt merészelnünk a kultúrát. Ez a tény önmagában arcpírító bátorságra vall, amit ne vezessenek be morális előfutamok. Auschwitzot de facto nagyon is elfogadtuk. A fölháborodás hitelét pedig az fogja megadni, hogy mit tesznek a szőkék, ha a barnákat, az ápolt kezűek, ha a piszkos körműeket, az alacsonyak, ha a magasakat akarják elszállítani.

Az ankét kérdésföltevése a mai antiszemitizmusra vonatkozik. Mindenekelőtt meg kell védenünk az állítást: van antiszemitizmus. Nem csökken, nem növekszik: van. Milyen jelleggel, milyen határokkal? Két fő vonulatot különítenék el. Mindkettő régi mintákon alapszik, mégsem mondanám valamiféle maradványnak, a régmúlt idők csökevényének őket, amelyek csak Molnár Erik tételének elhúzódoó érvényesülése folytán maradtak porondon. Az elsőt amolyan reflexszerű, populáris antiszemitizmusnak nevezném, amelyet nem táplál semmiféle konzisztens ideológia. Nyelvi formáinál csak a vele élő rétegek arculata, összetétele vegyesebb. Archaikus-vallási képzetek keverednek benne modernizációs ítéletekkel. E keveredett állagukban is legalább másfél évszázada bugyognak-érnek a kollektív tudatban, ideologikus elemeik úgy sűrűsödnek, amint a faluból a város felé tartunk. Megnevezésükre az antiszemitizmus kifejezés nem pontos, az csak felszínre bukkanásuk egyik formája. Előítéletek ezek, vagyis nem hagyják a zsidót nem zsidónak lenni, nem olyan embernek, amilyen ő valójában, egyáltalában véve nem lehet egyén, aki csak saját magát képviseli, mégsem feltétlenül és szükségszerűen ellenségesek. Amint a lengyel–magyar barátság – íme, egy önmeghatározása szerint pozitív előítélet – mit sem tompít az úton, utunkban levő konkrét lengyel konkrét utálatán, úgy a zsidósággal kapcsolatos képzetek megjelenése is lehet semleges, jóindulatú vagy a kényszeres psziché ingamozgását hívebben tükrözve: filoszemita is. Az antiszemiták esetében ezért valamiféle tipikus pszichés beállítódásról is csupán annyiban beszélhetünk, amennyiben az utálat a modern társadalom embere és csoportjai számára múlhatatlan szükségletnek tűnik. Negyvenéves szocialista viszonyaink számlájára e részben csupán annyit írhatunk, hogy – kinyilvánított szándékaikkal ellentétben persze – mit sem tettek az effajta utálatok tompításáért, esetenként pedig éppenségg derekasan ápolták azokat. Különösebb szociológiai finomítások helyett így most csak azt mondanám: zsidóznak a népek, ha zsidózhatnakjuk támad. Széles körűnek vagy netán általánosnak semmiképp sem ítélném ezt, még kevésbé sorsszerűnek. Tipikusan olyan jelenségnek tartom, amely a társadalom demokratizálódásával, valamifajta humanizálással, amiben jelentős szerepe lesz a kultúrának, a nevelésnek, erősen visszaszorulhat, jelentéktelenné válhat. Ha elvégeztük ezt a munkát, és mégis marad valami, akkor majd lehet gondolkodni a továbbiakon, vagy csődöt jelenteni.

A második típust intellektuális antiszemitizmusnak mondanám. Ez – amint a megnevezésből is kitetszik – rétegszerűen már pontosabban behatárolható, s minden bizonnyal a tisztelt hallgatóság előtt sem ismeretlen jelenség. Tudok ugyan szociológiai magyarázatokat, ezek azonban engem magamat sem elégítenek ki. Az olyasmi érvek ugyanis, amelyek a réteghelyzet tendenciózus különbségeire, a vidék–Budapest ügyre és az első generációs értelmiségi frusztrációk zsidó–nem zsidó összefüggéseire utalnak, nem adnak választ arra a kérdésre, hogy akkor a nem zsidó értelmiség ilyen helyzetben levő döntően nagyobbik része miért nem lesz antiszemita. A legnagyobb

ereje itt talán a népi–urbánus denunciació hagyományának van, amely az eredeti és az – engedjük meg – részben ma is meglevő réteggülönbségeken meg az ország boldogításának programkülönbségein túl, ezeket nem csupán színezve, hanem úgyszólván helyettesítve már régóta az értelmiség zsidó–nem zsidó részének szembenállását nevezi meg. Ez haladó hagyomány, amíg nem állítjuk meg, addig haladni fog.

A magam nevében bejelentem, én nem folytatom.

Szeretném viszont, hogy újra legyen magyar nyelv és kultúra. A futball mellett régen is jobbra ez érdekelt, most pedig, hogy nyakunkon a pluralizmus, már csak ez izgat.

Nincsenek illúzióim. Miként a szocializmus, úgy a kivívandó demokrácia sem fogja fölszámolni az antiszemitizmust. De elérhetünk egy szellemileg vonzóbb és erkölcsileg higiénikusabb állapotba, amiben talán az antiszemita is jobban fogják érezni magukat.

(Elhangzott a Nyilvánosság Klub ZSIDÓK, CIGÁNYOK, ELŐÍTÉLETEK című vitáján [Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem].)

Határ Győző

ÁLOMCIRKUSZ

Karambolzabáló gép

ahogy mind mértéktelenebbül elszaporodunk és elpimaszodunk a bolygón – annyi globális kataklizma, földrengés, repülőgép-katasztrófa, vasúti karambol, annyi tömegszerencsétlenség után rémlátásaim támadnak egy újfajta gépi berendezésről: a karambolzabáló gépről

jön idő, amikor már az apró-cseprő autókarambolokat egy-két halottal nem fogjuk individuálisan „szétszortírozni” – mert sietnünk kell; nem vesszük külön a hullát, az autóröncsöt. Hanem ráeresztjük a karambolzabálót

a kilencoronylántalpas gépóriás a karambolt szőröstül-bőröstül bezabálja, hátrahányja gyomrán a Nagy Incinerátorba, s a gépbelső, rövid körülkordulással, máris produkálja azt a gyufaskatulyányi *összhamut*, ami a karambolból megmarad (ez, a komputerizált rálelő számmal, továbbítva a karambol-nyilvántartóba)... – a többi?

a többi nyom nélkül elfüstölög